

ĮVADAS

Pirmieji baltų genčių rašytiniai paminėjimai fiksuojami ankstyvaisiais viduramžiais¹. Tačiau Žemaitijos pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose faktas siejamas su žinute XIII a. pabaiga datuotiname Ipatijaus metraštyje: 1219 m. žemaičių kunigaikščiai, drauge su kitais Lietuvos kunigaikščiais, anot metraštininko, „Dievui paliepus“, sudarė taikos sutartį su Voluinės kunigaikštyste². Šaltinis išvardija tik kelis žemaičių kunigaikščius, bet jie drauge su lietuvių kunigaikščiais siuntė pasiuntinius pas Voluinės didžiąją kunigaikštienę, tuo metu valdžiusią už mažamečius sūnus. Taip prasideda rašytinė Žemaitijos istorija. Į šaltinius ji pateko vėliau nei aplinkinės žemės. Antai rašytinė Lietuvos istorija pradedama Kvedlinburgo analų prie 1009 m. pateikta žinute apie Šv. Brunono Kverfurtiečio (Bonifacijaus) nužudymą Rusios ir Lietuvos pasienyje (lot. *in confinio Rusciae et Lituae*)³.

15

Kokio santykio būta tarp Žemaitijos ir Lietuvos, kurių pirmuosius paminėjimus skiria kelių šimtų metų praraja, yra atskiras ir platus klausimas. XIII a. Žemaitija pradėjo integruotis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (toliau LDK), bet išsaugojo savitą kultūrinę ir socialinę sanklodą per XIV–XVIII šimtmečius. Faktas, kad 1219 m. žemaičiai pasiuntinius į Voluinę siuntė drauge su lietuvių kunigaikščiais, rodo, jog žemaičiai aktyviai bendradarbiavo su lietuvių kunigaikščiais nuo pat vadinamosios lietuvių žemių konfederacijos laikų. Tai liudija ir vėlesni faktai: pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo, karūnuoto 1253 m. vasarą, giminėje būta ir žemaičių kunigaikščių. Mindaugas buvo vedęs, be ankstesnių žmonių, Mortą, Šiaulių žemės (įtrauktinos į Žemaitiją⁴) kunigaikščio Vismanto našlę. Visa tai rodo, kad žemaičių kunigaikščiai 1219 m. sutartyje su Voluine minimi neatsitiktinai. Jeigu pirmieji sutartyje išvardyti penki vyresnieji lietuvių kunigaikščiai galėjo sudaryti vieną patronimiją (valdančiąją giminę)⁵, tai žemaičių kunigaikščiai giminytės saitais buvo susiję su šia valdančiąja gimine (arba dar iki 1219 m., arba netrukus po to).

Galima ginčytis, ar XIII–XIV a. Žemaitija buvo LDK dalis, ar tik (ne)išskiriama Lietuvos sąjungininkė (ypač prasidėjus karui tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino Prūsijoje)⁶. Kad ir kaip būtų, neabejotina, jog istorinė Žemaitija – kraštas tarp Prūsijos, Livonijos ir

¹ Plačiau žr.: IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos istorijos šaltiniai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. III). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, S. C. ROWELL, Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 77–115.

² *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. T. 2: *Ipat'evskaia letopis'*. Podg. Aleksei SHAKHMATOV. Izd. 2-e. S.-Peterburg, 1908, st. 735; Naujesnės šaltinio redakcija – *Halyč'ko-Volyns'kyi litopys*. Red. Mykola KOTLIAR. Kyiv, 2002, s. 84.

³ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija* (Fontes Ecclesiastici historiae Lithuaniae, vol. 5). Sud. Inga LEONAVIČIŪTĖ. Vilnius, 2006, p. 72–73.

⁴ GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius, 1998, p. 171.

⁵ *Ibid.*, p. 122.

⁶ Plg. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010, p. 13.

Trakų vaivadijos – turėjo tam tikrą valdymo specifiškumą, kurį liudija ir *seniūnijos (kunigaikštystės)* sąvoka. Kartu tai buvo kraštas, kuris per Vokiečių ordino kovų su Lietuva laikotarpį buvo dovanotas Ordinui ne vieną kartą; Vokiečių ordinas pretenzijas į jį reiškė iki pat 1422 m.

Atsakyti į klausimą, kas buvo Žemaitija ir kaip ją apibūdino seniausieji išlikę šaltiniai, nėra taip lengva, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Atsakydami į jį, istorikai dažnai cituoja 1420 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto (Aleksandro) mintį, išsakytą Šv. Romos imperijos imperatoriui Zigmantui Liuksemburgiečiui: „Žemaičių žemė yra žemiau negu Lietuvos žemė, todėl ir vadinama Žemaitija, nes taip lietuviškai vadinama žemesnė žemė. O žemaičiai Lietuvą vadina Aukštaitija, t. y. iš Žemaičių žiūrint, aukštesnė žemė.“⁷ Kiek šiame pasakyme esama geografijos, o kiek politikos, – atskiras klausimas, tačiau Vytauto laiške matome norą žemaičius laikyti integralia Lietuvos dalimi, tik gyvenančius truputį kitaip nei lietuviai. Šis „truputį kitaip“ ilgainiui tapo visu Žemaitijos specifiškumo leitmotyvu: kitoks nei LDK gyvenimas, kitokios tarmės, kiek kitaip sutvarkyta Žemaičių vyskupija, kiek daugiau nei kitur bajorijos, daugiau laisvųjų valstiečių ir t. t. Paradoksalu, tačiau šis specifiškumas lėmė ir Žemaitijos, kaip nežinomos žemės, vaizdinį, atklydusį iki pat XIX a. Antai romantizmo epochos prancūzų rašytojas Prosperas Mérimée vienoje novelėje aprašė žemaičių bajorą Mykolą Šemetą, besielgiantį it lokys, net savo sužadėtinei perkandusį gerklą, nes jį pirma laiko pagimdė motina, išsigandusi lokio. Panašų Žemaitijos, juosiamos gūdžių miškų, pilnų laukinių gyvūnų, neva šiurkščių žmonių, mėgstančių netašytas pramogas ir girtuoklystę, vaizdinį atsekame ir XV a. Lenkijos kronikininko Jano Długoszo raštuose⁸.

Tačiau tai nėra vienintelis paaiškinimas, kodėl šio leidinio pavadinime skaitytojas mato įrašą „nežinoma žemė“. Šiuo pavadinimu taip pat norima akcentuoti, kad net ir šių dienų tyrėjams (ką jau kalbėti apie platesnę visuomenę) Žemaitija dar yra menkai pažinta, jos istorija nepakankamai atskleista, nepaisant to, kad atskirais pjūviais apie Žemaitijos praeitį, atrodytų, rašyta ne vieną kartą⁹. Žemaitijos istorijos istoriografiją reikėtų pradėti XIX a. viduriu, kai žemaitis Simonas Daukantas Sankt Peterburge publikavo veikalą „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“¹⁰ (1845). Pats svarbiausias šio moderniosios lietuvių tautos istoriografijos pradininko veikalas „Istorija Žemaitiška“, nors buvo baigtas rašyti apie 1835 m., tačiau išspausdintas tik XIX a. pabaigoje¹¹.

⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sud. Norbertas VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 528–529.

⁸ *Ibid.*, p. 580–583.

⁹ Plg. naujesnius tyrimus: *Žemaitijos istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*. Sud. Antanas IVINSKIS. Vilnius, 2004; SAVIŠČEVAS, E. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas...; Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. = Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII* (Historiae Lituaniae Fontes Minores, t. 6). Parengė Darius ANTANAVIČIUS, Eugenijus SAVIŠČEVAS. Vilnius, 2010; BUMBLAUSKAS, Alfredas; BUMBLAUSKAS, Mangirdas. *Žemaitijos krikštas. Christianizacijos procesas XV–XVII amžiuje*. Vilnius, 2018; DRUNGILAS, Jonas. *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje. Migracija, kalba, atmintis*. Vilnius, 2019.

¹⁰ [DAUKANTAS, Simonas] LAUKYS, Jokyb's. *Budq senowęs-lėtuwiū kalnienū ir žamajtiū*. Petropilie, 1845.

¹¹ DAUKANTAS, Simanas. *Lietuvos istorija*. Kn. 1–2. Plymouth, PA, 1893–1897. Naujausioji laida: DAUKANTAS, Simonas. *Istorija Žemaitiška*. Kn. I–II. Parengė Birutė VANAGIENĖ. Vilnius, 1995. Apie rankraštį ir jo

XIX a. pasirodė ir keli stambesni veikalai, skirti Žemaičių vyskupystės, tuo metu apėmusios visą Rusijos imperijos Kauno guberniją, istorijai. Jų autoriai – Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, 1847 m. parašęs „Žemaičių vyskupystę“¹², ir kanauninkas Vincentas Juzumovičius, 1899 m. baigęs rengti rankraštį „Medininkai, arba senosios Medininkų diecezijos (arba Žemaičių vyskupystės), aprašymas su įvairių žinių priedu“ (publikuotas tik 2013 m.)¹³. Žemaičių vyskupijos istorija tapo ir tolesnių tyrimų, siekiančių XX a. pabaigą, objektu¹⁴, o žemaičių christianizacijos specifiškumą ir reikšmę Lietuvos christianizacijos kontekste akcentavo daugelis tyrinėtojų¹⁵. Tiesa, akademinė „Žemaitijos istorija“ tebuvo išleista palyginti neseniai, 1997 m.¹⁶ Taip veikiausiai nutiko ne todėl, kad niekam nerūpėjo Žemaitijos istorija, o dėl objektyvių priežasčių – nei Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. laikotarpiu, nei juolab vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, savitas Žemaitijos regionas netapo savarankišku tyrimų objektu: į Žemaitijos istoriją dažniausiai žiūrėta Lietuvos istorijos kontekste. Panašiai kaip LDK istorijos tyrinėtojai Lietuvoje dažniausiai apribodavo savo tyrimus etnografinė lietuvių teritorija, neapėmę visų buvusios LDK žemių, taip ir tyrinėjusieji Žemaitijos istoriją neretai į ją įžvelgė kaip į sudėtinę Lietuvos istorijos dalį, nereikalaujančią mikroistorijos arba lokalinės istorijos dėmesio. Šis dėmesys, jeigu ir būdavo išreiškiamas, apimdavo „smulkesnius“ istoriografijos klausimus.

Regioninei istorijai plėtoti naujų sąlygų Lietuvoje atsirado apie 1990 m. Tuomet (1990–1994 m.) pasirodė leidinio „Žemaičių praeitis“ trys dalys, 1993 m. buvo iniciuota tęstinio leidinio „Žemaičių žemė“ leidyba. Šiek tiek anksčiau Lenkijoje buvo paskelbti pirmieji žemaičių visuomenės ir jos sandaros tyrimai¹⁷. Sutapę su Lietuvoje prasidėjusiu regioninės istorijos postūmiu, jie leido pažinti šio regiono ypatumus ir apmąstyti Žemaitijos istoriją Lietuvos (ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) istorijoje kaip turėjusią savitas visuomenines institucijas¹⁸. Iki šiol šia tema jau padaryta ne-

taisymus plačiau žr.: SUBAČIUS, Giedrius. Simono Daukanto redagavimas: vėlesnieji „Istorijos žemaitiškos“ (1828–1834) taisymai. *Darbai ir dienos*, 2017, t. 67, p. 69–103.

¹² WOŁONCZEWSKIS, Motiejus. *Żemajtiu wiskupistę*. D. 1–2. Wilniuj, 1848. Perspausdinta – VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. T. 2. Parengė Birutė VANAGIENĖ. Vilnius, 1972; naujesnė laida: VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. T. 6: *Žemaičių vyskupystė*. Vilnius, 2013.

¹³ JUZUMAS, Vincentas. *Žemaičių vyskupijos aprašymas*. Parengė Mindaugas PAKNYŠ. Varniai, 2013.

¹⁴ BŁASZCZYK, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku: Uposażenie*. Poznań, 1992; BŁASZCZYK, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku: Ustrój*. Poznań, 1993.

¹⁵ ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, Marija. *Žemaičių christianizacijos pradžia*. Kaunas, 1937; KOSMAN, Marcell. *Drogi zaniku pogaństwa u Bałtów*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1976. Naujausia studija: BUMBLAUSKAS, A.; BUMBLAUSKAS, M. Op. cit.

¹⁶ BUTRIMAS, Adomas; ŽULKUS, Vladas; NIKŽENTAITIS, Alvydas; VAIVADA, Vacys; ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Žemaitijos istorija*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Vilnius, 1997.

¹⁷ Vienas pirmųjų darbų šia tema: BŁASZCZYK, Grzegorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku: zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.

¹⁸ Plačiau apie XV a. žemaičių bajorams skirtą vieną svarbiausių privilegijų: ROWELL, S. C. Rusena karas Žemaičiuose: keletas pastabų apie 1442 m. privilegijos genezę. *Žemaičių praeitis*, 1998, t. 8, p. 5–28.

mažai. Be žemėvaldos, valstiečių ir dvaro valdymo klausimų¹⁹, istorikai yra nagrinėję žemaičių kunigaikščių ir politinio elito formavimąsi bei jo dalyvavimą LDK reikaluose²⁰, gilinęsi į painių Žemaitijos priklausomybės nuo Vokiečių ordino Prūsijoje XIV a. antrojoje pusėje ir XV a. pradžioje klausimą²¹. Tolesni žemaičių bajorijos²² ir Žemaitijoje vykusios Reformacijos bei katalikiškosios reformos tyrimai²³ atvėrė perspektyvą išsamiau pažinti šio regiono visuomenę. Bet ir čia dar likę daug neatsakytų klausimų.

Visa tai rodo, kad menkai suklysimė teigdami, jog Žemaitijos istorija tebelieka *terra incognita*. Todėl bet kuris naujas šios istorijos aktualinimas yra prasmingas, net ir toks kaip šiame leidinyje, kurio daugelis straipsnių teiśryškina tolesnių tyrimų perspektyvas.

18

Straipsniai leidinyje padalyti į tris teminius skyrius. Pirmasis „Atskaitos taškai ir jų kontekstai“ atskleidžia svarbius Žemaitijos istorijos aspektus. Laima Bucevičiūtė straipsnyje ėmėsi nustatyti ankstyviausią Žemaitijos pažymėjimo žemėlapiuose faktą, analizuoti Žemaitijos vardo formas ir jų transformaciją kartografijos dokumentuose. Autorė rodo, kaip XV a. žemėlapiuose pradedamos žymėti lotynizuotos formos, Žemaitijos įvardijimas vėliau persikelia į kartografijos kūrėjų ir sekėjų darbus, atskleidžia, kodėl dažnai Žemaitijos įvardijimas skiriasi, kokias struktūras (administracines, etnines) kartografai stengėsi pabrėžti. Istorikės vertinimu, ilgainiui žemėlapiuose pateikiamo Žemaitijos vardo forma ir vaizdo turinio informacija pamažu keitėsi. Tik XVII–XVIII a. Žemaitijos vaizdavimas tapo konkretesnis, labiau orientuotas į integralumo valstybėje ir kaimynystės santykių fiksavimą.

Šiaurinėje dalyje žemaičiai ribojosi su Žemgala²⁴, gana anksti patekusia į Vokiečių ordino priklausomybę. Istoriografijoje pabrėžiamas jų gentinis artumas žemaičiams ar net viena kilmė²⁵, bet iki šiol gana mažai žinota apie žemgalių žemes ir visuomenę

¹⁹ Plg. ŻYTKOWICZ, Leonid. Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Zmudzi w 2 połowie XVII i w XVIII wieku. In *Spółczesność staropolskie: studia i szkice*. T. 2. Red. Andrzej WYCZAŃSKI. Warszawa, 1979, s. 229–314; TRUSKA, Liudas. Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (2. Žemaitija 1775–1790 m.). *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, 1982, t. 4 (81), p. 71–81; TRUSKA, Liudas. Žemaičių vyskupystės bažnyčių žemėvalda XVII–XVIII a. *Istorija*, 1987, t. 28, p. 54–68; KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988.

²⁰ Plg. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Žemaičių kunigaikščiai. *Žemaičių praeitis*, 1993, t. 2, p. 77–82; SAVIŠČEVAS, Eugenijus. XV a. pirmosios pusės žemaičių aristokratijos socialinė transformacija. In *Konstantinas Jablonskis ir istorija*. Sud. Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2005, p. 171–196; SAVIŠČEVAS, E. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas...*

²¹ ALMONAITIS, Vytenis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*. Kaunas, 1998.

²² OCHMAŃSKI, Jerzy. Szlachta żmudzka w XVII wieku. In OCHMAŃSKI, Jerzy. *Dawna Litwa. Studia historyczne*. Olsztyn, 1986, s. 198–212.

²³ VAIVADA, Vacys. *Katalikų bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda, 2004; JOVAIŠA, Liudas. *Šiaurės Indija Žemaičių žemėje: katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Vilnius, 2013.

²⁴ Red. pastaba: Lietuviškai šis regionas vadinamas ir Žemgala, ir Žiemgala. Autorių pasirinkimo, kurį pavadinimą vartoti, sąmoningai nevienodiname, tačiau redakcijos preferenciją išsakome pateikdami tik vieną variantą anglų kalba – Žemgala.

²⁵ TAUTAVIČIUS, Adolfas. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis). In *Iš lietuvių etnogenezės*. Ats. red. Regina VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ. Vilnius, 1981, p. 29–32.

viduramžiais²⁶. Nauju aspektu – per visuomenės sandaros ir veikimo prizmę – į žemgalius žvelgiama Mariaus Ščavinsko straipsnyje. Sukoncentravęs dėmesį į Henriko Latvio kronikoje aprašomą epizodą, kaip Mežuotnės žemės žemgaliai 1219 m. kreipėsi į Rygos vyskupą prašydami karinės pagalbos prieš puldinėjančius lietuvius ir kitus žemgalius, autorius pateikia žemgalių visuomenės charakteristiką. Atkreiptinas dėmesys, kad Henriko Latvio aptariamas įvykis prie Mežuotnės įvykęs tais pačiais metais, kai lietuvių ir žemaičių kunigaikščiai siuntę pasiuntinius į Voluinę. Atliktas tyrimas rodo, kad galima gretinti 1219 m. visuomenės Žemaitijoje ir Žemgaloje, tačiau turėtina omenyje, jog abi visuomenės nebuvo homogeniškos *per se*.

Trečiasis pirmojo skyriaus straipsnis, nors ir peržengia knygos pavadinime deklaruotas chronologines ribas, nukelia prie dar vieno atskaitos taško – į laikotarpį, kai Žemaitijos dar nebuvo, bet jos būsimoje teritorijoje pirmuosius pėdsakus paliko žmogus – tarp X ir III tūkstantm. pr. Kr. Straipsnio autorius Tomas Rimkus siekia patikslinti informaciją apie ankstyviausią krašto apgyvenimą. Jo darbas atskleidžia 2016–2017 m. pradėtą sistemingą akmens amžiaus paminklų Žemaitijoje paiešką. Iki šiol paleolito laikotarpio archeologinių tyrimų Žemaitijoje daugiausia buvo atlikta centrinėje Žemaičių aukštumoje ir pajūryje. Autorius ištyrė iki šiol mokslininkų neįvertintą Žemaičių aukštumos pietinių ribų ankstyvųjų gyventojų palikimą ir patikslino pirmųjų žmonių pasirodymą finaliniu paleolito laikotarpiu, jų naudotas technologijas vėlesniais mezolito ir neolito laikotarpiais.

Antrojo skyriaus „Žemaitija kaip Vokiečių ordino ir Lietuvos interesų bei kontaktų laukas“ straipsniai yra skirti mažiau žinomiems Žemaitijos kunigaikštystės gyvavimo jos ankstyvuoju laikotarpiu aspektams. Jie analizuojami per Lietuvos didžiojo kunigaikščio laikyseną Žemaitijos atžvilgiu, strateginių karinių sprendimų prizmę. Skyrius pradedamas Tomo Baranausko straipsniu, nagrinėjančiu Lietuvos ir ypač į jos sudėtį įėjusios Žemaitijos ryšius su Žemgala nuo 1279 m. žemgalių sukilimo prieš Vokiečių ordiną pradžios iki Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikų. Remdamasis bendradarbiavimo faktų analize, autorius Žemgalos integraciją į Žemaitiją vis dėlto siūlo laikyti realia²⁷. Didžioji Žemgalos dalis tapo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino valda, o tai lėmė ne tik Žemgalos kunigaikščio titulą jo titulaturoje, bet ir tai, kad ši dalis vėliau visam laikui liko Lietuvos sudėtyje. Skamba paradoksaliai, bet XIV a. į Žemaitijos sudėtį įtraukta pietų Žemgala Lietuvos valstybėje nustojo savo pavadinimo.

²⁶ Plg. VASILIAUSKAS, Ernestas. Žiemgalių žemės XII–XIII a. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita R. TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 34–64.

²⁷ Tai nėra nauja mintis istoriografijoje, plačiau žr.: GUDAVIČIUS, Edvardas. Žemgalių istorijos bruožai. *Žiemgala*, 1992, nr. 8–9, p. 2–5; GUDAVIČIUS, Edvardas. Paskutinis žiemgalių sukilimas. In *Žiemgala* (Žiemgalos krašto praeitis, [d.] 2). Sud. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 1999, p. 31–43; DUBONIS, Artūras. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš *Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius, 1998, p. 60–63; DUBONIS, Artūras. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*. Vilnius, 2009, p. 136–138, 182–183.

Kiti du skyriaus straipsniai skirti kitiems kovos su Vokiečių ordinu, kurios arena tapo Žemaitija, aspektams nušviesti. Vokiečių ordino Nemuno pakrantėje įkurtos Bajerburgo pilies lokalizacijos paslaptį dar kartą savo tyrime bando įminti Vytenis Almonaitis. Šis klausimas yra svarbus tuo, kad tebėra iki galo neaišku, ar didysis kunigaikštis Gediminas (ar jo sūnus) žuvo prie Bajerburgo, t. y. kažkur Veliuonos apylinkėse²⁸. Svarbių viduramžių Lietuvos batalinių įvykių liudininke tapusi Bajerburgo pilis pirmuose Vokiečių ordino ir jį rėmusio imperatoriaus Liudviko IV Bavariečio planuose turėjo tapti užkariautos Lietuvos sostine. Dar kartą analizuodamas Vygando Marburgiečio kroniką ir kitus šaltinius, autoriaus išsako abejonę dėl 2004–2005 m. iškeltos hipotezės, kuri Bajerburgo pilį lokalizuoja Plokščių piliakalnyje. V. Almonaitis siūlo grįžti prie anksčiau iškeltos Bajerburgo lokalizacijos Veliuonoje versijos.

Darius Baronas XIII a. pab. – XV a. pr. vykusią kovą su Vokiečių ordinu kontekste nagrinėja Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžios specifiką strateginėse Nemuno upės komunikacijos vietose ties pietine Žemaitijos riba. Analizuodamas karinių veiksmų su Vokiečių ordinu Prūsijoje sukeltą karinių naujovių diegimą ir gynybinės strategijos dinamiką, autorius gynybinėje Lietuvos didžiojo kunigaikščio politikoje atskleidžia svarbius strateginius sprendimus, upių gynybos, fortifikacijos ir ginkluotės srityse kilstelėjusius to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gynybą į naują lygmenį.

Paskutiniame (trečiajame) leidinio skyriuje „Žvilgsniai į Žemaičių visuomenę ankstyvaisiais naujaisiais laikais“ nauju požiūriu vertinamos Žemaitijos christianizacijos, uždaros vietos bendruomenių struktūros ir komunikacijos klausimai, bajorijos heraldikos perėmimo tradicijos. Gana platus Lietuvos ir Žemaitijos christianizacijos tyrimų laukas jau kurį laiką pasižymėjo nusistovėjusiais tyrimų modeliais, patiems istorikams neretai trukdančiais išeiti į naujas tyrimų erdves, pasiūlyti racionalius problemų sprendimus. S. C. Rowell, reflektuodamas iki šiol menkai Lietuvos mokslininkų tyrinėtą Bažnytinių teismų šaltinių kompleksą, nagrinėja katalikiškų papročių įsišaknijimą XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje. Skirtingai nei kiti iki šiol christianizacijos procesus Žemaitijoje nagrinėję tyrėjai²⁹, autorius nemato prasmės ieškoti žemaičių visuomenės konversijos pabaigos, o Žemaičių kunigaikštystės bažnyčių tinklo formavimąsi ir sklaidą atsisako sieti su geografinio atstumo veiksnium. Vietoje to jis atkreipia dėmesį į kitus neseniai atliktus tyrimus, paliudijusius, kad jau XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje žemaičių bajorai priėmė naujosios, o ne senosios religijos ženklus – vardus³⁰. Straipsnio autorius, neneigdamas, kad Žemaitijoje, kaip

²⁸ GUDAVIČIUS, Edvardas. Kas žuvo prie Bajerburgo? *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, 1984, t. 4 (89), p. 92–100.

²⁹ Plg. BUMBLAUSKAS, A.; BUMBLAUSKAS, M. Op. cit.

³⁰ VAIVADA, Vacys. Christianizacijos plėtra Žemaitijoje XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje remiantis asmenvardžių duomenimis: Karšuvos valsčiaus pavyzdys. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 205–219.

ir kitose LDK vyskupijose, žmonės išlaikė senus dvasinius papročius, atskleidžia bažnytinių struktūrų funkcionavimą, visuomenės įsitraukimą, pamaldumo apraiškas ir kitus faktus, liudijančius gana kryptingą krikščionybės praktikų ir pačios krikščionybės įsišaknijimą žemaičių visuomenėje jau XVI a.

Ritos Reginos Trimonienės straipsnyje po daugelio metų sugrįžta prie vienos didžiausių XVII a. Žemaitijos bendruomenių, Lietuvos didžiojo kunigaikščio stalo valdos – Šiaulių ekonomijos – socialinės komunikacijos. Atliktas tyrimas rodo, kad per XVII a. ekonomijos valdymo struktūra jau buvo susiformavusi, pasižymėjo gana aiškiu horizontaliu bendruomeniškumo principu ir vertikalioje hierarchinėje skiriamų pareigūnų organizacija. Toks modelis teoriškai (praktinis naudojimas itin retas) galėjo būti taikomas vietos bendruomenei komunikuojant su aukščiausiais valstybės administratoriais ir pačiu valdovu. Nors LDK stalo valdos valdytojai patys dažniausiai labai retai atvykdavo į ekonomiją Žemaitijoje, susiformavęs administravimo modelis sudarė galimybę jos viduje palaikyti balansą, leidusį sėkmingai ir gana efektyviai tvarkyti vidaus reikalus.

Trečiasis leidinio skyrius baigiamas Žemaitijos heraldikos tyrimais. Iš kitų kraštų, išskyrus Lenkiją, atneštų ar perimtų herbų grupė iki šiol sulaukė itin mažai tyrimų. Heraldikos tyrinėtojos Gabrielės Jasiūnienės straipsnyje analizuojamos minėto laikotarpio šaltiniuose išlikusių lenkiškos kilmės ir iš kitų šalių atvežtų ar perimtų herbų atsiradimo ir paplitimo tendencijos, identifikuojami asmenys ir giminės, padarę įtaką šios heraldikos sklaidai. Nustatyta, kad XVI a. pradžioje Žemaitijoje fiksuojamus lenkiškus herbus perimdavo pavienės, tarpusavyje nesusijusios giminės, šeimos ar pasikiri asmenys. Iš kitų šalių atvežtinės heraldikos ryškesnis plitimas fiksuojamas nuo XVII a., tačiau dėl skurdžių šaltinių kol kas lieka neaišku, ar šio tipo heraldika turėjo įtakos Žemaitijos bajorų heraldikos tradicijoms.

Devyni šio rinkinio straipsniai, suprantama, į daugelį klausimų neatsako. Tačiau viliojame, kad šis leidinys prisidės prie to, kad nežinoma žemė taptų geriau pažinta, o kai kieno gal ir pirmą kartą atrasta.

Jolanta Skurdauskienė, Marius Ščavinskas